

*Н. О. Шевченко,
к. е. н., доц., докторант,
Донецький державний університет управління*

ПРОБЛЕМИ СТАБІЛІЗАЦІЇ АПК З ВРАХУВАННЯМ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Обґрунтовано умови та чинники формування продовольчого ринку України. Визначено склад та спрямованість функціонування регіональних ринків продовольства. Запропоновано класифікацію продовольчих ринків.

Terms and factors of forming of food market of Ukraine are grounded. Composition and orientation of functioning of regional markets of food is certain. Classification of food markets is offered.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, аграрна політика, механізм авансування, продовольство, реформування, система управління, соціальна політика, стимулювання.

ВСТУП

Важливими напрямками реформування агропромислового комплексу як сировинно-ресурсної бази продовольчого ринку є формування багатокладної економіки в аграрній сфері, харчовій та переробній промисловості, кооперація, інтеграція, демонополізація, удосконалення системи управління, створення ринкової інфраструктури тощо. Цього можливо досягти шляхом стимулювання самозабезпечення країни і регіонів продуктами харчування, з метою забезпечення продовольчої безпеки; створення умов досягнення прибутковості підприємств харчової та переробної промисловості; забезпечення розширеного відтворення, зорієнтованого на підвищення життєвого рівня населення; створення умов постійного використання досягнень науково-технічного прогресу та зростання конкурентноздатності виробництва; формування єдиного економічного простору держави та виходу її ринкових

суб'єктів на ринки країн ближнього і дальнього зарубіжжя. Це потребує подальшого поглибленого дослідження теоретичних і практичних засад системи регулювання продовольчого ринку та сучасної інфраструктури просування сільськогосподарської продукції, механізму авансування обігу сільськогосподарської продукції, розвитку гуртових продовольчих ринків, бірж, лізингової діяльності, номенклатури засобів виробництва в умовах лізингу, форм державної підтримки лізингових операцій, процесів агропромислової інтеграції (фінансово-промислові групи, концерни, міжрегіональні спілки та асоціації товаровиробників, агрокомбінатів та інших формувань з виробництва, переробки, зберігання та збуту аграрної сировини та продовольства) тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні та практичні аспекти проблеми формування та подальшого функціонування національного

продовольчого ринку та джерела його товарного забезпечення — аграрної сфери — досліджуються у працях вітчизняних та зарубіжних економістів: Андрійчука В.Г., Бакая С.С., Бойка В.І., Босолда М., Брингезі С., Варлея Т., Власова В.І., Гайгера М., Губенка В.І., Губського Б.В., Джоахіма А., Дмитрука Б.П., Еусебіо М., Крисального О.В., Лінвуда Т., Лобаса М.Г., Людвіга Штріве, Маліка М.Й., Макаренка П.М., Павлова В.І., Прусса Х., Рабштину В.М., Саблука П.Т.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— обґрунтувати умови та чинники формування продовольчого ринку України;

— визначити склад та спрямованість функціонування регіональних ринків продовольства;

— запропонувати класифікацію продовольчих ринків.

РЕЗУЛЬТАТИ

Соціально-орієнтована ринкова економіка є системою, що усуває централізоване державне планування, але визнає необхідність соціально-орієнтованого державного регулювання економіки, соціальну політику, яка через державний перерозподіл доходів (пенсійне вирівнювання, субвенційні виплати, пільги, доплати тощо) дозволяє коригувати доходи окремих соціальних груп населення з орієнтацією на забезпечення "стандарту середнього рівня життя людей". Досвід економічно розвинутих країн свідчить про наявність жорстоких дискусій щодо методів і рівня втручання держави у розвиток ринкових процесів, оскільки позитиви державного регулювання ринкової економіки супроводжуються і відчутними негативами:

— зростанням витрат виробництва у зв'язку з високою заробітною платою, відпустками державних службовців тощо;

— необхідністю забезпечення пенсіями усе більшої кількості державних службовців-пенсіонерів;

— зростаючим обсягом необхідних коштів через податки на утримання додаткового апарату державних службовців.

Соціально орієнтована ринкова економіка в Україні повинна забезпечити постійно зростаючий рівень життя людини на основі: оптимізованого розподілу доходів; стабілізації цін; гуманізації трудових відносин та умов праці; забезпечення максимально можливої зайнятості; оптимізованого ресурсвикористання; захисту навколишнього середовища; підтримання зовнішньоекономічної рівноваги; постійного економічного зростання. З огляду на це потребує уточнення поняття "ринки", оскільки

ки у літературі воно трактується неоднозначно — як всеохоплююча форма товарного обігу [5, с. 48]; система економічних відносин між продавцями та покупцями товарів [7, с. 95]; сукупність торгових операцій, що забезпечують взаємодію виробництва та продажі продукції [4, с. 309]; загальний економічний механізм, що регулює взаємодію виробників та споживачів продукції через попит та пропозицію [8, с. 34]. Але кожне з наведених визначень віддзеркалює частину відтворювального циклу у сфері розподільчих та перерозподільчих функцій з різною мірою абстрагування зазначених функцій від глобальних функцій ринкових відносин. З погляду О.В. Березіна [3, с. 77], систему ринкових комунікацій слід розуміти як ефективний спосіб регулювання відносин виробників і споживачів на основі підтримання співвідношень, що постійно змінюються, між попитом, пропозицією та цінами, спрямованими на задоволення потреб споживачів та товаровиробників. Виходячи з цього, ринок як соціально-економічна категорія передбачає наявність економічних умов ефективного товарного обігу і власного забезпечення усіма необхідними ресурсами (чинниками виробництва); опрацювання економічного механізму, що оптимізує взаємодію усіх ринкових компонентів; обґрунтування методичних положень зі створення ринкових структур гуртової та роздрібно-торгівлі; обґрунтування фінансово-кредитного і податкового механізмів функціонування ринкової системи; аналіз, оцінку і перманентне опрацювання пропозицій з удосконалення нормативно-правової сфери функціонування ринків; формування ринкової інфраструктури; удосконалення транспортно-складських функцій та матеріально-технічне забезпечення торгово-посередницької на внутрішньому та зовнішньому ринках діяльності.

Сучасне реформування економіки охоплює усі аспекти суспільного життя, актуалізує проблему формування соціальної політики використання трудових ресурсів, системи соціального захисту населення, збалансованості попиту і пропозиції.

В аграрній сфері України трансформуються форми власності, зокрема певна частина державних сільськогосподарських земель передається у колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам, розподіляється на земельні частки (паї) між членами трудових колективів цих підприємств, завершилося паювання майна у колективних сільськогосподарських підприємствах, що стало важли-

вою соціально-економічною передумовою формування приватної власності й відповідних їй економічних відносин.

Ринкові регулятори достатньо ефективно оптимізують попит і пропозицію, постійно продукуючи можливості розширеного відтворення видів продукції, що користуються попитом, оцінюють місце галузі за умов зміни попиту на певні товари. Адже моніторинг потреб дозволяє визначити, як слід скоротити виробництво, на чому сконцентрувати зусилля, щоб стимулювати науково-технічний прогрес. Ринковий механізм створює умови підвищення якості продукції через удосконалення системи "сировина — матеріали — засоби виробництва — продукція — продаж — споживання". Послідовний аналіз зазначених стадій дозволяє визначити "вузькі місця" і на цій підставі опрацювати пропозиції щодо їх усунення. У повсякденній практиці зустрічаються факти, коли освоєний виробництвом новий вид продукції серійно не випускається лише з причини недостатнього знання попиту, який визначає необхідність випуску даного виду продукції, його відповідності світовому рівню, взаємодія економічних інтересів підприємств, міністерств, територіальних (регіональних) органів. Водночас і необхідно комплексно оцінювати задоволення потреб населення у продукції та координувати плани виробництва товарів і послуг, для чого слід оцінювати перспективи розвитку потреб у взаємозамінюваних товарах. На ринку існують різноманітні види однорідної продукції, але сам ринок, за своєю суттю, знеослоблений і потрібні спеціальні заходи кожному суб'єкту господарювання для оцінки рентабельності та для зіставлення ефективності їхньої господарської діяльності за умов ринкових відносин. Виходячи з завдань удосконалення господарського механізму, підприємства у ринковій економіці мають самі регулювати обсяги виробництва продукції та вирішувати питання переорієнтації виробництва. Продукція, що не користується попитом, має замінюватися виробництвом конкурентоспроможної продукції. В економічно розвинутих країнах загальноприйнятою практикою є маркетингові дослідження, де чільне місце посідає вивчення споживачього попиту, а у його рамках — думок споживачів щодо властивостей продукції та її якості, що є підґрунтям формування споживачього попиту під впливом пропозиції. Маркетингова служба, забезпечуючи знання думок споживачів, сприяє

дослідженню короткотермінових та довготермінових тенденцій попиту. У сучасній економіці практично в усіх сферах опрацьовується маркетингова стратегія, завдяки якій на науковому підґрунті з'ясовуються запити споживачів, які формують загальні вимоги до удосконалення існуючих предметів споживання. Нові виробники конструюються таким чином, щоб задовольнити саме ці вимоги споживачів. І коли нові товари надходять на ринок, маркетингова служба знову оцінює споживачький попит та опрацьовує рекомендації щодо змін виробництва.

Отже, система маркетингу пропонує не лише опитування споживачів, але й отримує інформацію відносно продукції та її виробника, внаслідок чого маркетингова стратегія дозволяє створити єдину систему "потреба — вибір товару — споживач", що і забезпечує рівновагу ринку та економіки в цілому.

Будь-яка регіональна система характеризується певною специфікою, тобто системою чинників та умов, характерних для кожного конкретного регіону, які визначають і зміст регіональних ринків. Основними специфічними особливостями, що визначають склад та спрямованість функціонування регіональних ринків продовольства, є: місце регіону у державному поділі праці; характер і зміст міжрегіональних зв'язків; співвідношення виробництва засобів виробництва та предметів споживання; потенціальні можливості внутрішнього і зовнішнього інвестування; забезпеченість трудовими ресурсами.

Зазначені особливості віддзеркалюються у формуванні конкретних регіональних ринків, на яких за функціональним критерієм виділяють: торгово-посередницьку структуру, фінансово-кредитна сфера, нормативно-правова, зовнішньоекономічна, страхова, інформаційна системи тощо, а галузевим — торгово, постачальницько-збутову, заготівельну сфери тощо, а територіальним — міжнародні, національні, міжрегіональні, регіональні, внутрішньорегіональні, міські, районні, сільські ринки тощо.

Суб'єкти господарювання у ринковій економіці представлені різними формами власності, що регламентується Законом України "Про власність" [1].

Складність процесу формування національного продовольчого ринку визначається необхідністю врахування чисельних чинників та умов, неоднозначних за змістом, характером та пріоритетами. Ігнорування хоча би одного із них здебільшого призводить до негативних наслідків.

Форма власності визначає цілі та взаємовідносини щодо розподілу

результатів, а форма організації — рівень самостійності, організаційну структуру, виробниче спрямування та систему взаємодії працівників у процесі виробничо-комерційної діяльності. Специфіка реформування продовольчого комплексу України зумовлюється загальноекономічними та біокліматичними умовами.

Біокліматичний потенціал виробництва продовольства в Україні є сприятливим, з огляду на достатню земле- та теплозабезпеченість. Більшість ґрунтів держави придатні щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Рослинництво здатне забезпечити повноцінну кормову базу тваринництва, необхідну кількість зерна, плодоовочевих, баштанних та продуктів інших сільськогосподарських культур. Природа України, її територія і територіальне розміщення має велике значення у збереженні та відтворенні біокліматичної рівноваги та екологічної безпеки Європи. Адже порушення природного середовища, пов'язані з природокористуванням, перш за все, зі збалансованістю освоєння природних ресурсів та станом природно-ресурсного потенціалу [2, с. 46—78].

Споживчі властивості виробленої продовольчої продукції впливають на характер її розподілу: молоко, яйця, парне м'ясо, ягоди тощо швидко псуються, малотранспортабельні, а тому необхідно їх виробляти у місцях споживання, що зумовлює необхідність створення потужної матеріально-технічної бази переробки, збереження та транспортування.

Фізичні та юридичні особи, що виступають на певних стадіях руху ресурсів як постачальники, виробники, споживачі, джерела заощаджень та інвестори, приймають рішення, виходячи з особистих інтересів, віддзеркалюючи формування попиту та пропозиції і, є основою формування ринкових цін. Динаміка останніх є сигналом виробникам відносно того, що, економічно доцільно виробляти у кожний конкретний момент, з метою задоволення попиту покупців, що у свою чергу, спрямовує розподіл і використання ресурсів. Зміна ціни за інших рівних умов призводить до зміни кількості товару, який покупці згодні придбати. Разом з тим, на величину попиту можуть вплинути й інші чинники, зокрема зміни доходів покупців (споживачів), зміни цін на товари-замінники, уподобань та смаків, моди тощо, тобто нецінові чинники (детермінанти) попиту, що іноді суттєво впливають на зміст і величину попиту.

У цілісній системі ринкових відносин попит на товари безпосередньо пов'язаний з їх пропозицією. Водночас попит пов'язаний зі спо-

живанням і ініціюється споживачем, а пропозиція — продавцем.

Ми пропонуємо наступну класифікацію продовольчих ринків: 1) за масштабами поширення; 2) за характером спрямування продовольчих ресурсів; 3) за видами сировини для виробництва продовольства; 4) за рівнем технологічної обробки вихідної сировини; 5) за видами продуктів; 6) за рівнем розвитку та стадіями життєвого циклу — достатньо висвітлений в економічній літературі.

Проблема стабілізації АПК є загальносвітовою, а не лише українською, що дає підстави на основі узагальнення світового досвіду, опрацювати із його врахуванням вузлові засади формування аграрної політики і ринку продовольства України. Взірцем у цьому аспекті може бути Європейський Економічний Союз, в якому зараз функціонують 22 організовані продуктові ринки. Аграрна політика ЄЕС — основа ринкових відносин [6, с. 96].

Отже, організація та управління ринком продовольства здійснюються на всебічно аргументованій законодавчій основі. У Франції — це Закон щодо міжпрофесійних об'єднань як центрів організації та управління продуктовими ринками, доповнюється законодавством (декретами), у Нідерландах — Закон про організацію сільськогосподарства (вертикальні виробничі палати), у США — законодавчий масив з питань регулювання ринку, окремі аспекти регулюються на рівні штатів, у Канаді — Закон про сільськогосподарську стабілізацію, у Німеччині — Сільськогосподарський Закон, в Японії — законодавча основа щодо функціонування гуртових ланок ринкової інфраструктури, в Італії — передбачене законодавчо укладання міжгалузевих угод.

З метою персоніфікації ринків продовольства необхідні виробники сировини і переробні підприємства, галузеві об'єднання виробників (представники торгівлі, посередники, споживачі, держава), методи функціонування галузевих об'єднань — координаційно-узгоджувальне регулювання. Найдоцільнішим шляхом формування і використання операторів продуктового ринку є біполяризація, що досягається методами вертикальної виробничої та маркетингової інтеграції, за якої оператор з боку пропозиції виступає як один інтегрований виробник, а з боку попиту — як кінцевий споживач. Це переміщує конкуренцію у зону оцінок кінцевого споживача, який і визначає міру відповідності якості та цін пропонованих товарів його вимогам. Ринок стає ринком споживача, а не виробника чи посередника, що надає ринковим відносинам реальної соці-

альної орієнтації.

Ринкова інфраструктура є ареною безпосередніх контактів операторів національного продовольчого ринку, що сприяє підвищенню об'єктивності ринкових цін. Умови та чинники формування національного продовольчого ринку України об'єктивно визначають і його структуру.

ВИСНОВКИ

Таким чином, процес реформування виробничих відносин у продовольчому комплексі України відбувається під впливом специфічних перетворень форм власності та організаційних структур. Форма власності визначає цілі та взаємовідносини щодо розподілу результатів, а форма організації — рівень самостійності, структуру, виробниче спрямування та систему взаємодії працівників у процесі виробничо-господарської діяльності. Ринок, за своєю сутністю, знеособлений, що вимагає з боку кожного суб'єкта господарювання вжиття спеціальних заходів для оцінки рентабельності, зіставлення ефективності господарської діяльності. Підприємства самі регулюють обсяги виробництва продукції, проводять маркетингові дослідження тощо. Організація та управління ринком продовольства здійснюється на всебічно аргументованій законодавчій основі.

Література:

1. Закон України "Про власність" від 7.02.91р. // Закони України. Т. 1. — К.: 1996. — С. 173—190.
2. Закон України "Про охорону навколишнього середовища" від 25 червня 1991 р. // Закони України. Т. 2. — К.: 1996. — С. 46—78.
3. Березін О. В. Проблеми формування продовольчого ринку України: [монографія]. — К.: Вища школа, 2002. — 211 с.
4. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема: [монографія]. — К.: ІАЕ УААН, 2001. — 506 с.
5. Гладких Д. Державне регулювання економіки за допомогою ціноутворюючих факторів // Економіка України. — 2005. — № 1. — С. 47—51.
6. Корінев В.А. Державне регулювання процесу ціноутворення на підприємстві // Підприємство, господарство і право. — 2007. — № 7. — С. 95—99.
7. Маркс К., Енгельс Ф. Капітал. Глава вторая. Процесс обмена. Соч., т.23. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. — С. 94—103.
8. Парижак Н.В. Державне регулювання ціноутворення в Україні // Фінанси України. — 2003. — № 4. — С. 31—36.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2010 р.